

УДК 342.732

В.В. СЕРЕДЮК-БУЗ, канд. юрид. наук,
Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»

АМЕРИКАНСЬКА ПАРАДИГМА ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Ключові слова: свобода масової інформації, свобода друку, свобода слова, свобода думки, обмеження, американська парадигма

Право на свободу друку і свободу думки та слова, яке здійснює вільна преса, являє собою основоположне і всезагальне право людини, яким повинні володіти всі люди в силу їх приналежності до людського роду. Ця впевненість відображена в Конституції США та у Загальній декларації прав людини. Цьому можна також знайти велику кількість підтверджень в американській історії цензури і контролю над засобами масової інформації (далі – ЗМІ) [1, с.4].

Якщо європейські стандарти передбачають цілу низку обмежень права на вільне вираження поглядів та свободу друку, то суттєво іншим є підхід до свободи масової інформації у Сполучених Штатах Америки, де така свобода передбачена Першою поправкою до Конституції і є практично необмеженою [2, с.4–5]. Право преси абсолютно вільно публікувати матеріали, давати редакційні коментарі, критикувати та інформувати справедливо вважається основоположним принципом американської демократії [1, с.3]. З'ясування суті американської парадигми свободи масової інформації та можливості обмеження даної свободи в США стало метою даної статті.

З утворенням США та прийняттям в 1787 р. Конституції Сполучених Штатів свобода інформації спочатку не захищалась на конституційному рівні. Широко відома Перша поправка була включена до тексту Конституції разом з дев'ятьма іншими (Біллем про права) в 1791 році. Як стверджується тепер в Першій

поправці: «Конгрес не має права видавати закони щодо впровадження будь-якої релігії чи заборони вільно сповідувати її, а також не має права видавати закони, що обмежують свободу слова, друку і права народу мирно збиратися і звертатися до уряду з проханням усунути якусь кривду» [3]. Таким чином, свобода слова та преси стала захищена безпосередньо Конституцією не тільки від можливих обмежень виконавчої влади, але й від можливих законодавчих обмежень Конгресу США. Сенс такого екстраординарного конституційного захисту свободи інформації полягає в тому, що в США свобода слова (інформації) трактується як перед-політична та перед-правова реальність. Спочатку свобода слова – потім політика і закони, причому реверс є майже неможливим [4, с.9].

Сприяти свободі друку в дійсності означає сприяти людській свободі. Для того, щоб люди відігравали активну роль в політичному житті своєї країни, вони повинні володіти інформацією. Навіть така проста річ як голосування, може без достатньої інформації виявитися неефективною. Вільна преса повідомляє людям інформацію про їх керівників, про політику інших країн і навіть про те, що відбувається в бізнесі. Підтримка вільної преси в Америці ґрунтується на впевненості в тому, що при повному розумінні справ в країні та світі люди будуть обирати собі ті інститути, політичні та практичні напрямки діяльності, які найкращим чином бережуть і захищають основоположні права людини [1, с.3–4]. Видатні творці американського конституціоналізму Т. Джефферсон та Д. Медісон стверджували, що політична свобода народу безпосередньо визначається свободою преси, яка саме тому не повинна якось обмежуватися, а державне управління без гарантій вільного поширення інформації являє собою ні що інше, як пролог до фарсу і трагедії. Отже, свобода преси – це єдина справжня гарантія безпеки для всіх [5, с.545].

Законодавство США, яке захищає інформаційну свободу – це судові рішення (прецеденти), а також закони про свободу слова і

преси, засновані на Першій поправці до Конституції США. Американський захист свободи інтелектуального самовираження заснований на нормах англійського загального права, у відповідності до принципів якого закони підлягають інтерпретації суддями. Така інтерпретація здійснюється в формі рішень по конкретним судовим справам, порушеним на підставі позовів приватних осіб чи представників держави. Вищим арбітром в інтерпретації положень Конституції США виступає Верховний Суд США – головна судова інстанція країни, яка вирішує питання тлумачення конституційних норм, а також питання відповідності окремих законів чи рішень судів нижчих інстанцій Конституції США [6, с.9]. Сьогодні нормативний потенціал Першої поправки визначається цілим рядом рішень Верховного Суду США, який вже протягом двохсот років використовує формулу загальної заборони обмеження свободи слова та преси, яка покладається на Конгрес США в різних умовах і обставинах.

Втім, навіть зважаючи на закріплення свободи інформації Першою поправкою, уважно аналізуючи рішення Верховного Суду США, можна знайти закріплення можливості обмеження такої свободи.

Так, наприклад, в рішенні по справі «Шенк проти Сполучених Штатів», Верховний Суд США дійшов висновку, що навіть «найсуворіша гарантія свободи слова не захистить людину, яка облудно сповістить про пожежу в театрі і спричинить паніку. Вона не захистить людину навіть від судової заборони на промовляння слів, які можуть спричинити насильство. В кожному випадку все залежить від того, чи вжито слова за таких обставин і чи мають вони такий характер, аби створити очевидну й безпосередню загрозу реальному лиху. Це питання точності та міри. Коли держава перебуває в стані війни, багато які висловлювання, цілком припустимі за мирних часів, можуть завдати такої шкоди її воєнним зусиллям, що дозволити їх під час бойових дій неможливо, і жоден суд не визнає їх захищеними будь-яким конституційним правом [7, с.51].

Свобода слова також не дозволяє будь-кому промовляти слова, які здійснюють ефект безпосереднього застосування сили. І сьогодні в США дозволено забороняти вислови, які очевидно провокують насильницький конфлікт (справа «Чаплінські проти штату Нью-Гемпшир») [7, с.59].

Важливо наголосити, що під обмеження підпадають такі вирази та висловлювання, які безпосередньо пов'язані із закликами до дій, або самими такими діями. Це ще раз підтверджує рішення по справі «Бранденбург проти штату Огайо», яке встановило, що конституційні гарантії свободи слова і свободи преси не дають штатам права забороняти або оголошувати поза законом пропаганду застосування насильства або порушення законів, за винятком тих випадків, коли така пропаганда має за мету і здатна спонукати або спричинити неунікні протизаконні дії [7, с.75–76]. Сполучені Штати підкоряються чіткому розмежуванню символічного і фізичного світів, з чого випливає одна з принципових якостей їх правової системи. В Америці закон практично не реагує на візуальні образи чи слова, проте жорстко карає за практичні злочинні дії [4, с.8].

Такий же підхід Верховний Суд США використав у рішенні по справі «Файнер проти штату Нью-Йорк», в якому постановив, що правопорушення, відоме як порушення громадського порядку, включає велике розмаїття видів поведінки, які порушують громадський порядок і спокій або становлять загрозу для них. Це не лише акти агресії, а й дії та слова, здатні спричинити агресію з боку інших. Ніхто не наважиться стверджувати, що принцип свободи слова дозволяє підбурювати до бунту, що свобода віросповідання означає право закликати людей до фізичних нападів на представників іншої конфесії. Коли виникає реальна небезпека бунту, безладу, створення перешкод вуличному руху або інша безпосередня загроза для громадської безпеки, спокою та порядку, право держави запобігати або карати є очевидним [7, с.68].

У справі «Чаплінські проти штату Нью-Гемпшир» суддя Мерфі зазначив, що існують

деякі цілком визначені і чітко обмежені категорії мови, запобігання яким і покарання за які ніколи не вважалося приводом для виникнення будь-яких конституційних проблем. До них належать брудні та непристойні, блюзнірські, наклепницькі та образливі, або «зачіптиві» слова, тобто ті, що одним своїм промовлянням завдають шкоди або можуть спровокувати пряме порушення громадського порядку. Давно відзначено, що подібні вислови не є обов'язковими елементом викладення ідей і як крок до істини мають настільки незначну соціальну вартість, що хоч би яку користь можна було з них здобути, ця користь вочевидь поступається потребі суспільства в порядку та моральності. «Звернення до лайливих слів або особистих образ в жодному сенсі не є повідомленням інформації або думок, яке охороняється Конституцією, і покарання за нього як за кримінальну дію не викликає жодних питань.» Варто зазначити, що зміст слова «образливий», відповідно до даного рішення Верховного Суду США, не можна визначати з точки зору його розуміння окремим адресатом, критерієм тут має служити уявлення людей із звичайними розумовими здібностями [7, с.59].

В рішенні по справі «Федеральна комісія зв'язку проти Pacifica Foundation» Верховний Суд США встановив, що вирішальним для вирішення питання захисту свободи слова на основі Першої поправки є контекст розмови, в якому були сказані непристойні слова, які вочевидь можна віднести до сексуально-екскреторної лексики. Таким чином, тлумачення поняття «непристойності» значною мірою залежить від контексту й абстрактні оцінки тут мало придатні. Адже однією із характерних ознак подібної мови є те, що залежно від контексту змінюються і її здатність образити, і її «соціальна вартість». На думку судді Гарлана, «те, що за однієї нагоди – є лірикою, за іншої – становить вульгарність» [7, с.102, 106–107]. Отже, контекст висловлювань може сприяти їх віднесенню до периферійної сфери гарантій, наданих Першою поправкою.

В рішенні Верховного Суду США по справі «Фрісбі проти Шульц» було також вказано, що гарантії свободи слова вочевидь звужуються у випадку забезпечення та захисту особистих (приватних інтересів). Особлива перевага приватності, якою можуть користуватися всі громадяни в стінах власних домівок і яку держава може захистити відповідними законами, є однією з можливостей уникнути небажаного втручання в особисте життя. Люди не зобов'язані вітати в своїх домівках небажані промовляння. Ніхто просто не має такого права – вдиратися із словами до дому того, хто не бажає слухати, й держава може захистити це право. Перша поправка дозволяє державі забороняти образливу мову як нав'язливе втручання і в тих випадках, коли «захоплена в полон» аудиторія не може уникнути вислуховування неприємних для неї речей. Адже зацікавленість в захисті благополуччя, спокою та недоторканності приватного житла у вільному й цивілізованому суспільстві належить, безперечно, до найвищих інтересів [7, с.188–189, 191].

В.В. Речицький підкреслює те, що в США склалася ситуація, коли захисту підлягає як право індивіда на недоторканність особистого життя, так і право авторів «правдивих висловлювань» інформувати читачів про все, що відбувається в суспільстві. Судовому переслідуванню в США сьогодні підлягають: вторгнення в особисте життя; публікація фактів особистого життя; представлення особи в хибному світлі; вживання імені (іміджу) фізичної особи в комерційних цілях без її попередньої згоди [5, с.566–567]. Найбільш серйозні правові претензії, які пред'являються до журналістів – це звинувачення їх у «вторгненні в особисте життя» і «публікації фактів особистого життя». Але тут цікавим моментом є те, що ЗМІ мають право обнародувати будь-які скандальні факти особистого життя, якщо вони готові довести, що інформація, яка публікується, є предметом законного інтересу, за непокоєння зі сторони громадськості і сприяє адекватному уявленню громадян про важливі для них явища, події і предмети [6, с.12].

Американські закони не звільняють журналістів від відповідальності за незаконне вторгнення в особисте життя, але покарання за це в будь-якому випадку не повинно загрожувати свободі слова та преси.

Цікавою є позиція Верховного Суду США щодо наклепу. Адже у відповідності з прийнятими в США стандартами загального права, наклеп – публікація неправдивих відомостей та таких, що дискредитують особу – довгий час знаходився за межами конституційного захисту. Ситуація змінилася після рішення Верховного Суду США по справі «New York Times проти Саллівана». Приймаючи до уваги політичні аспекти руху за громадянські права, Верховний Суд США визнав право друкованих ЗМІ на добросовісну помилку [6, с.11]. В рішенні по даній справі вказується, що публічні фігури, які хочуть позиватися до газети щодо звинувачення в наклепі, спершу зобов'язані довести, що інформація, яка опублікована про них, є неправдивою, і що редакція явно знала про це [8, с.81]. Таким чином, друковані ЗМІ можуть нести відповідальність, але тільки «за грубе нехтування» достовірністю відомостей, що публікуються.

Такою ж є позиція Верховного Суду США у рішенні по справі «Hustler Magazine проти Фолвела», де йдеться про те, що громадські діячі та державні посадовці не можуть отримувати відшкодування за навмисне заподіяння емоційного стресу шляхом публікації, без надання додаткових доказів того, що ці публікації містять облудну констатацію факту, здійснену з «лихим наміром», тобто з усвідомленням неправдивості вміщеної інформації або з необачним нехтуванням її правдивістю чи облудністю [8, с.120].

Суддя Вільям Ренквіст у рішенні по справі «Hustler Magazine проти Фолвела» зазначив, що в основі Першої поправки лежить визнання засадничої важливості вільного обігу ідей і думок із питань, що мають громадське значення. Право висловлювати свої погляди – це не лише один із аспектів індивідуальної свободи, а й важлива умова спільного пошуку істини та життєдіяльності суспільства в цілому. Тому

висловлювання особистих думок повинно залишатись убезпеченим від застосування державних санкцій. Перша поправка не визнає таких речей, як «хибні думки» [8, с.113].

Що стосується відношення до міжнародного публічного права, то в США воно не розглядається в якості ефективного засобу захисту свободи слова (на відміну від європейської парадигми). В деяких випадках США не приєднувалися до міжнародних договорів тільки тому, що в них не були закріплені необхідні, з їх точки зору, гарантії прав людини. Зокрема, умовою ратифікації Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. була поправка до ст.20, яка вимагала від США законодавчої заборони пропаганди війни. Однак американські стандарти свободи слова не визнають можливості подібного обмеження [5, с.574–575].

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що Перша поправка евентуально передбачає заборону цензури і контролю над ЗМІ. Обмеження свободи слова та преси в США можливі, але, як свідчить практика та рішення Верховного Суду США, вони є поодинокими, досить виваженими та обґрунтованими.

Варто зазначити, що і європейська, і американська парадигми націлені на забезпечення і гарантування свободи масової інформації. Але способи досягнення даної мети вони обрала різні. Якщо в Європі чітко закріплені певні обмеження в якості гарантії існування свободи, то в США свобода захищається заради існування свободи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крейнер Л. Содействие свободным и ответственным СМИ – составная часть американской внешней политики / Крейнер Л. // Глобальные проблемы. – 2003. – Т. 8. – № 1. – С. 3–5.
2. Закони та практика ЗМІ в Україні / Харк. правозахис. група. – Х. : Фоліо, 2002. – 128 с.
3. Конституція Сполучених Штатів Америки. Поправки до Конституції Сполучених Штатів Америки [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/catalog/law/usa_const.htm#п1.

4. Речицкий В. На захист поганого смаку / Речицкий В. // Інформаційний бюлетень Харківської правозахисної групи «Права людини». – 01-15.02.2019. – № 4 (548). – С. 5–12.

5. Речицкий В. В. Символическая реальность и право / Речицкий В. В. – Львов : ВНТЛ–Класика, 2007. – 732 с.

6. Кертли Д. Правовые основы свободной прессы в Соединенных Штатах / Кертли Д. //

Глобальные проблемы. – 2003. – Т. 8. – № 1. – С. 9–13.

7. Свобода слова. Рішення Верховного Суду США: / під ред. Морін Гаррісон та Стіва Гілберта ; пер. з англ. – К. : Оптима, 2004. – 252 с.

8. Свобода преси. Рішення Верховного Суду США / під ред. Морін Гаррісон та Стіва Гілберта ; пер. з англ. – К. : Оптима, 2004. – 276 с.

Середюк-Буз В. В. Американська парадигма обмеження свободи масової інформації / В. В. Середюк-Буз // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 717–721 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11cvvcti.pdf>

Виконано аналіз судових рішень Верховного Суду США щодо можливості обмеження свободи масової інформації. Показано, що Перша поправка передбачає заборону цензури і контролю над ЗМІ; обмеження свободи слова та преси в США можливі, але вони є поодинокими, досить виваженими та обґрунтованими.

Середюк-Буз В.В. Американская парадигма ограничения свободы массовой информации

Выполнен анализ судебных решений Верховного Суда США в отношении возможности ограничения свободы массовой информации. Показано, что Первая поправка предусматривает запрет цензуры и контроля над СМИ; ограничения свободы слова и прессы в США возможны, но они являются одиночными, достаточно взвешенными и обоснованными.

Seredjuk-Buz V.V. The American Paradigm of Limiting of Freedom of the Mass Information

The analysis of court decisions the U.S. Supreme Court regarding the possibility of restricting freedom of media. Shown that the First Amendment prohibits censorship and control over media; restrictions on freedom of speech and press in the U.S. are possible, but they are rare, very balanced and reasonable.